

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ: РОЗДУМИ, РЕЦЕНЗІЇ

ЮРІЙ ЯКОВЕНКО,

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Заслужений працівник освіти України

Новий імпульс підвищення культури соціологічного мислення

Николаенко В.Л., Николаенко Л.Г. Социология культуры: краткий словарь / Под науч. ред. Н.В.Тулленкова. — К.: ИПК ГСЗУ, 2011. — 577 с.

Вихід друком словникового видання в науковому житті України — завжди цікава подія, а в галузевій соціології такого штибу подія взагалі неординарна, адже нарешті здійснено першу спробу написання словника за одним із ключових напрямів — соціології культури. Авторами є викладачі Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Володимир Леонідович Ніколаєнко (кандидат соціологічних наук, асистент кафедри галузевої соціології) і Леонід Григорович Ніколаєнко (кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальних структур і соціальних відносин). Вони поза стандартними для викладачів планами, але з розумінням слабкої ланки у справі підготовки соціологів і підвищення їхньої професійної культури підготували до друку вагомий том у понад 500 сторінок рясного тексту за назвою “Соціологія культури: стислий словник”. У рецензента немає відомостей про існування подібного словника ані в Україні, ані за її межами.

На перший погляд може видатися, що соціологічних словників існує чимало. Але річ у тім, що галузева соціологія, яка складається із багатьох напрямів, котрі ще називають теоріями середнього рівня, у цих словниках майже не подана розгорнуто. І це не дивно: у них зовсім інша мета — презентація того рівня розвитку *загальної соціології*, якого вона досягла на момент видання чергового словника.

Що стосується галузевої соціології, — а це соціологія права, моралі, науки, мистецтва, політики, знання, мислення тощо, — то сьогодні уявити рівень розвитку кожної з них дуже важко. Понад те, щодо багатьох із них немає фундаментальних узагальнювальних публікацій, і не лише словників, а й навіть підручників (наприклад, із соціології науки, соціології реклами). Тому без перебільшення можна стверджувати, що впорядкування таких предметних словників, здатних представити всю повноту знань, досягнутих у тому чи іншому напрямі розвитку галузевої соціології, — один із пріоритетних напрямів удосконалення підготовки соціологів у наш час.

Особливо слід сказати про словники, підготовлені не колективами науковців, а окремими авторами. Анітрохи не применшуючи наукового і соціально-культурного значення соціологічних словників, що їх складено колективами вчених, не можна не зазначити, що їм бракує одного — загального принципу написання статей. У колективних словниках зберігається той дискурс, що має місце між різними методологіями, підходами й авторськими концепціями й ускладнює читання їх для тих людей, які завжди намагаються прочитане привести до того чи того спільного знаменника.

Лише здається, що дискурсивний характер соціологічних текстів, підготовлених колективами авторів, найповніше репрезентує відображений у них предмет. Дискурсивність — це відсутність системності, своєрідний колаж, позбавлений основного стрижня — єдиних принципів побудови тексту. У цьому сенсі авторські тексти багато в чому виграють. Це стосується також рецензованого словника.

Так уже улаштована наша свідомість, що кожен завжди зорієнтований на те, щоб об'єднати різноманітні дані в єдину систему особистого знання. І це не дивно: світ один і єдиний, але свідомість, якою наділена кожна людина, нібито теж одна, але зовсім не обов'язково єдина у своїй основі. Причину смислових неузгодженостей пояснює соціальна епістемологія, що вказує на обставини генези як індивідуальної, так і групової свідомості; з одного боку, приватний інтерес, на який кожен зорієнтований, а з іншого — спроби обґрунтування одного із таких інтересів як найбільш значущого. Саме цим зумовлене те, чому інтелектуальні комунікації між професіоналами, а соціологічна наука — один із різновидів таких комунікацій, мають дискурсивну (або структуровану в соціальному плані) форму. От чому ми завжди шукаємо кореляції нашої поведінки зі світом, що нас оточує, а коли її немає, ми чинимо неадекватно, — помиляємося. Соціальні маніпуляції, між іншим, завжди зорієнтовані на те, щоб якомога більше людей у своїх соціальних орієнтаціях якщо не цілком, то принаймні частково втрачати здатність пов'язувати свої уявлення про навколишній світ із самим цим світом.

Отже, авторські словники із соціології тим і вирізняються, що в них відрефлектована (співвіднесена з іншими) особистісна система соціальних орієнтацій авторів викладається у формі загальних принципів світорозуміння, виражених у кожній окремій словниковій статті. Авторам цього словника, як на мене, це вдалося здійснити повною мірою. Зазначу, такий підхід не має нічого спільного із так званою "відсебенькою", як може комусь видаватися, а є соціально детермінованою науковою рефлексією, збагаченою узагальненим особистим життєвим досвідом авторів.

Переглядаючи словник, не можна не помітити три суттєві моменти.

Першим є строга логічна форма побудови матеріалу, де будь-яка стаття логічно ув'язана з усіма іншими. Тому хоча текст і має словникову форму, він являє собою цілісну систему знання, досягнутого соціологією культури, на думку авторів, на даний момент.

Другим є те, що словник пронизаний чітко вибудованою соціологічною рефлексією, зорієнтованою на добір матеріалів, які за тими чи тими властивими їм ознаками можуть бути віднесені до соціології культури.

Третім моментом є те, що кожна стаття — свідчення особистісного переживання авторів за долю соціуму.

На третє хочу звернути особливу увагу. Більшість із нас (маю на увазі соціологів-професіоналів) настільки звикли писати про суспільство і суспільні процеси як про такі, що функціонують за принципом машин, котрі перебувають ніби у вакуумі, що реальне життя людей залишається “за кадром”. Описувані процеси в такому разі розглядаються як такі, що не мають жодного стосунку власне до людей. А втім, учений не позбавлений переживань (хоча, потрапивши в чиновники, може стати бюрократом). Він вивчає й описує *своє* суспільство, доля якого йому не має бути байдужою. І саме такий підхід завжди вирізняв справжню інтелігентність, а вченого — від бюрократа в науці й управлінні суспільними справами.

Люди не функціонують, вони живуть, і кожен живе своїм особливим життям. Але в цій особливості вияскравлюються моменти різного рівня загальності, тобто ті, що стосуються тієї чи іншої соціальної групи або класу загалом. Деяка схожість в організації громадського життя з органічними або машиноподібними системами й послугувала основою для всіляких позитивістських редукцій як способу описання й пояснення людського повсякденного буття у цьому світі. Такий підхід автори словника принципово відкидають. Тож не дивно, що в перебігу ознайомлення із цим текстом ми нібито чуємо знайомі оклики людей, котрі його написали. У кожному рядку звучить: “Ми всі учасники цієї повсякденності! Ми люди, а не маріонетки! Подумайте про це!”

Далеко не завжди при ознайомленні з авторськими текстами ми стикаємося із таким явищем, як ефект авторської присутності, який не узгоджується з позитивістським принципом “незацікавленого спостерігача”, що й дало привід для постструктуралістських закидів на адресу кожного вченого в тому, що він живе у світі ілюзії власного авторства (Ж.Дерріда). Це ілюзія автономної індивідуальності, вільної не лишень у своїх висловленнях з того чи іншого приводу, а й навіть — від часу і простору власного буття.

Іншими словами, “незацікавлений спостерігач”, усупереч поширеній думці, дуже далекий від наукової об’єктивності, позаяк йому не притаманне реальне переживання людини, включеної у певний процес. Тому вельми важливою є думка, що червоною ниткою проходить через весь словниковий текст: людина — це не статус і не роль, не елемент у соціальній структурі. Це лише ті обставини її конкретно-історичного буття і суспільних відносин, в які ми всі залучені, які розділяють людей усупереч їхній реальній суспільній суті й у яких інституціоналізовано деперсоналізовану волю класу можновладців.

Суперечність, визначена в марксизмі як суперечність між суспільною сутністю людини і її реальним існуванням, становить підмурок тієї культури відносин, в якій ми сьогодні всі присутні, залишаючись при цьому у своїй екзистенціальній основі людьми.

Наявні соціальні структури зводять особистісну (від початку творчу) сутність людини до рівня функцій, які вона мусить виконувати і які нав’язані їй цими ж соціальними структурами. Наукові поняття, в яких сформульовано ці функції, створюють ілюзію об’єктивності, тоді як кожен прагне позбутися їх. Соціальні конфлікти, розглядувані в такому контексті, уявляють цю суперечність, демонструючи, що давно виявлена суперечність між цивілізацією і реальною культурою нікуди не поділася і потребує негайного розв’язання.

Учений має розуміти, що люди живуть у чітко визначеному просторово-часовому вимірі і що саме розуміння, а не заперечення такого розуміння є одним із головних свідчень професійної культури наукового мислення. Понад те, розуміння місця та ролі вченого тут і зараз робить його не просто учасником наукового дослідження сучасності, а й активним учасником її творення. Не консервації, а саме творення, —

соціальної творчості, розширення повсякденного буття і переходу його в якісно інший просторово-часовий вимір.

Рецензований словник можна розглядати як запрошення всіх зацікавлених, і особливо професійних соціологів, в іншу культуру соціологічного мислення, що розширює межі світосприйняття й розуміння культури як самого життя, втіленого в діях людей і результатах цих дій.

Розглядаючи рецензоване видання в контексті всього викладеного вище, зауважу: авторам удалося показати, що впорядкування предметного словника не зводиться до простого механічного розташування статей за абеткою, до деякого компендіуму тих напрацювань, що мають місце в сучасній соціології культури і суміжних з нею галузях знання. Цей особливий напрям досліджень, де абеткова форма слугує лишень засобом орієнтації в безкрайому наборі термінів, але де має бути логіка, що підкоряє цей матеріал своїм законам.

Автори дотримуються саме цих принципів. Вони зорієнтовані на те, щоб у словнику чітко проглядалося кілька моментів:

по-перше, презентація рівня розвитку того напряму досліджень, предмет якого відображено у словнику, а це соціологія культури;

по-друге, виявлення болючих точок, що ускладнюють процес пізнання в цій царині знання;

по-третє, подолання дискурсивності в опублікованих професіоналами матеріалах, що структурують розуміння культурних процесів і тим самим ускладнюють розроблення загальносоціологічного розуміння культури як спільного для всіх вектора соціального розвитку, а не вертикально вибудованої, але логічно не пов'язаної системи артефактів (статусів, норм, цінностей, дій тощо).

У словнику майже тисяча сімсот статей і взаємних посилань. Але разом із тим це стислий словник, бо в ньому відсутні статті про персоналії, тобто про особисті досягнення окремих авторів, що зробили той чи інший внесок у розвиток соціології культури. У ньому не подано й термінів, які б фіксували питання методики й техніки соціологічних досліджень культурних явищ і процесів. Однак практично в кожній статті ми знаходимо відсилання до того вченого, який увів відповідний термін у науковий обіг або доклали зусиль до його подальшої концептуалізації. Це доводить, що в перебігу впорядкування словника здійснено величезну роботу, спрямовану на систематизацію наукових даних і вибудовування їх за зазначеними вище принципами. Тут є відсилання і до несоціологічних, а приміром, до філософських текстів, у яких порушено питання, що мають стосунок до соціології культури.

Заслугує на увагу й те, що до словника потрапили також сленгові утворення, вельми поширені у вербальних маскультурних комунікаціях. Шляхом логічного уточнення смислів автори надали їм термінологічної форми, вписавши їх у певну систему, без якої практично неможливо займатися описами в тій чи іншій царині культурного життя сучасного капіталістичного суспільства. *Артизація, арткульт, бестселер, блокбастер, вестерн, грас, дайджест, зірка, розкручування, імідж, мільна опера* та інші сленгові утворення давно просяться в наукові тексти, але не як метафори — образи реальності, що не мають термінологічного статусу, а як поняття, котрі врешті-решт придатні для опису об'єктивної логіки культурної деградації. Щоправда, наприклад, слово *"імідж"* уже набуло поняттєвого статусу, хоча не в соціології культури.

Можна було б вказати низку вад, до прикладу технічного характеру — не дуже якісний друк тощо. Зазначу також, що, на жаль, словник не має предметного та іменного покажчиків. Етимологічний пошук походження термінів радше поверховий, бо відповідна еволюція не простежена. Щоб словник набув академічної форми і став іще змістовнішим, існують інші можливості. Так, слід зазначити, яку величезну кількість імен учених і точок зору подано в ньому, а отже, існує чимало різно-

манітних способів і напрямів уточнення термінів. Особливо наголошу, що в словнику чітко простежено міжпредметні зв'язки в галузевій соціології, скажімо, між соціологією історії та соціологією економіки, соціологією права та соціологією моралі, соціологією мови та соціологією мислення... Усіх не перелічити! Важко назвати залишені поза увагою аспекти в різних напрямках розвитку галузевої соціології, що стосуються соціології культури.

Робота над словником здійснювалася на кафедрі галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де в дискусіях, ясна річ, дружніх, але незрідка доволі жорстких у логічному плані, відпрацьовувалися принципи його побудови. Слід також знати, що перший варіант словника був підготовлений і презентований багато років тому. Можна, звісно, шкодувати, що читач іще тоді не отримав у руки цей словник, але тепер видання стало ще більш фундаментальним.

Усе викладене свідчить: якщо галузева соціологія дотепер була своєрідним додатком до загальносоціологічної теорії, то зараз вона стає одним із основних чинників розвитку соціологічного знання. Доречно очікувати своєрідного прориву в цьому напрямі — появи серії предметних словників, що значно збагатять загальносоціологічну лексику й тим самим сприятимуть створенню більш об'єктивної наукової картини соціального світу, в якому всі ми живемо.